

NEBOJŠA JOVANOVIĆ

DVOR KNEZA
MIHAILA
OBRENOVIĆA
1860–1868.

Copyright © 2025, Nebojša Jovanović
Copyright © 2025, ovog izdanja, LAGUNA

Zahvalnost dugujemo za korišćenje fotografija iz fondova:
Istorijskom muzeju Srbije, Muzeju grada Beograda, Vojnom
muzeju u Beogradu, Muzeju Krajine u Negotinu, Muzeju u
Smederevu i Narodnom muzeju u Aranđelovcu.

Ćerki Leni

„Pri drugim dvorovima u Evropi postoji taj blagorazumni običaj da se detetu pribavi nastavnik u četvrtoj godini (...) Nastavnik treba da nastoji da dete očvrstne fizički i da ga sačuva rđavih primera, od reči pogani, od laži, osvete, od pakosti, od suvišnog tvrdoglavstva, malodušnosti svakoga poroka, u kojima ne budući iz detinjstva obuzdani mnogi su vladatelji propali ili narodima svojim strašne štete naneli.“

Matija Ban

(D. Živojinović, *Kralj Petar I Karađorđević*, I, Beograd, 2003, str. 8)

„Knjaz i knjaginja jednako su bili ljubimci sviju Srba i Srbkinja, malog i velikog (...) Njene sobe u Beogradu postale su prazni duvarovi (...) No sve je već izgubljeno, treba se na očajanje naviknuti...“

Ilija Garašanin

(D. Stranjaković, *Pismo Ilije Garašanina Jovanu Marinoviću 11/23. oktobra 1869. godine*; D. Stranjaković, *Mihailo i Julija*, Beograd, 1940, str. 179)

„Ovo nije kneževina, ovo je carevina!“

Darinka Petrović Njegoš, kneginja,
na Mihailovom dvoru u Beogradu 1863. godine

„Bila sam u zlatu i srebru, nagledala se sjajnosti i bogatstva, čudo, čudo, taj luksuz, taj pokor, rano bi bio za Srbiju i posle sto godina a kamoli sad kad Beograd prema vnutrenosti izgleda kao kad bi se kićanka neumivena nabadila.“

Milica Stojadinović Srpkinja

SADRŽAJ

Prolog	13
Uvod	23
SLIKA PRVA: Teodosija Tirska	41
I POLITIČKA KARIJERA MIHAILA OBRENOVIĆA (1823–1859)	51
1. Presto bez prestolonasledstva (1823–1839)	51
2. Povratak u Srbiju (1839–1840) i stupanje na presto	62
3. Prva vladavina (1839–1842).	73
SLIKA DRUGA: Izgnanstvo (1842–1859)	83
II DRUGA VLADAVINA KNEZA MIHAILA (1860–1868)	93
1. Očev savladar (1859–1860)	93
2. Vlade u doba Miloša i Mihaila (1859–1868)	114
3. Na prestolu po drugi put (1860–1868)	146
4. Dinastijska osveta nad Karađorđevićima posle smrti kneza Mihaila	168

III SVAKODNEVNI ŽIVOT NA DVORU**KNEZA MIHAILA (1860–1868) 190**

1. „Dvor Knjažeskij na Terazijama“ ili „Konak“
(1844–1868). 190
2. Izgled dvora kneza Mihaila 208
3. Odevanje, ishrana i svečanosti na dvoru. 216

SLIKA TREĆA: Julijina zapažanja 237**IV DVOR I PORODICA. 239**

1. Mihailo i Julija pre povratka u Srbiju (1853–1859). 239
2. Kneževi rođaci – sestrice i jevrejci. 244
 - a) Anka (Obrenović) Konstantinović 246
 - b) Katica prva i Katica druga – Katarina. 251
 - v) Aleksandar Konstantinović mlađi 256
 - g) Simka German Lahovari 257
 - d) Jova German. 260
 - đ) Otac kralja Milana – Miloš J. Obrenović 262
- e) Detinjstvo kralja Milana Obrenovića Četvrtog
pod pokroviteljstvom kneza Mihaila 263
3. Velimir M. Teodorović (1849–1898). 267
4. Mihailo i Julija u dvoru na Terazijama (1859–1868). 273

SLIKA ČETVRTA: „Spisak nepokretni dobara
zaostavši po smrti blaženopochivšeg knjaza Mihaila M.
Obrenovića III nalazeći se u Beogradu i
unutrenosti Srbije“ 284

V DODATAK. DINASTIJSKA ISTORIJA. 286

1. Raniji dvorovi kneževa Miloša i Mihaila (1815–1842). 286
2. Državni savet u vreme Obrenovića (1815–1903) . . 291
3. Obrenovići kao vladarska dinastija 301

POSLEDNJI OSVRT	.321
Registar ličnih imena	.331
Spisak izvora i literature	.341
Neobjavljeni izvori	.341
Štampa.	.343
Objavljeni izvori	.344
Literatura	.351
Rodoslovi	.365
O autoru	.373

PROLOG

Kada se knez Miloš, posle dvadesetogodišnjeg izgnanstva iz Srbije, februara 1859. godine vratio i iskrcao iz lađe na Savi, kod topčiderskog đumruka¹ u Beogradu, zatekao je veličanstven doček Beograđana. Među mnogobrojnim svetom, pored državnih zvaničnika, sveštenstva i običnog građanstva, bilo je i posebnih izaslanika iz valjevskog, podrinjskog i šabačkog okruga.² Zvonila su zvona na crkvama, a počasnim plotunima „topovi jednako gruvaše“.^{3,4} Iako je bio zimski dan, ovaj susret s narodom bio je svečan i bučan, a ne nem kao rastanak ispod Kalemegdana, davnog junskog jutra 1839. godine. Dan ranije, na pitanje državnih savetnika i popečitelja (ministara), gde i

¹ „Kod magacina, gdi Topčider u Savu ulazi, na onom istom mestu, gde se Knjaz Mihailo 25. Avgusta 1842 navezao za Austriju, danas 25. januara on sa ocem svojim izveze se iz damfiša na srbsku zemlju“, Jevrem Grujić, *Zapisi Jevrema Grujuća*, II, Beograd, 1923, 286. Nikola Hristić to mesto naziva „topčiderskim đumrukom“, N. Hristić, *Memoari (1840–1863)*, Beograd, 2008, 302; danas je taj toponim u Beogradu poznat kao Gospodarska mehana.

² Jevrem Grujić, *Zapisi...*, str. 287.

³ N. Hristić, *Memoari*, 302.

⁴ *Isto*.

kako da izađu pred kneza Miloša i njegovog sina Mihaila, sam knez je na putu iz Vlaške, iz Smedereva, poručio depešom preko svog zastupnika Stevče Mihailovića „da ji ni jedne ne pušta pred njega“.⁵ Tog 6. februara još uvek je trajala velika Svetoandrejska skupština koja je izglasala njegov povratak na presto,⁶ i koja je u međuvremenu konstituisana u stalni organ Kneževine Srbije, države koju je on stvorio i svečano proglasio na Tašmajdanu tri decenije ranije (1830). Na pitanje narodnih poslanika „gde i kako oni da ga dočekaju“, odgovorio je da mu dođu svi „na noge“ pred konak („dvor u Topčideru“) – odakle se oni više neće ni vraćati na zasedanje, u zdanje pivare u Savamali, a nedelju dana kasnije i formalno će završiti svoj rad.⁷

Na ovaj put knez je krenuo iz Bukurešta čim je 14. januara ponovo dobio berat iz Carigrada o kneževskom dostojanstvu u Srbiji,⁸ u želji da pozdravi svoj narod kao „stari gospodar“.⁹

Sa njim u pratnji opet je bio njegov mlađi sin Mihailo, u evropskom odelu („višnjeve boje“) i bundi i, kao i otac, sa šubarastim

⁵ Isto, str. 286; Stevča je preko načelnika Odeljenja Popečiteljstva inostrani poslova Ljubomira Petrovića odgovorio „i jednima i drugima, da im on ne može određivati *osobena mesta*“, isto.

⁶ Zasedanja Skupštine preseljena su iz varoši, iz zgrade Velike pivare, u Topčider.

⁷ N. Hristić, *Memoari*, 302.

⁸ „Narod je sada sasvim za Obrenoviće (...) Narod zna da ime Obrenovića znači povratak Rusiji, za koju je on uvek imao naklonost...“, pisao je novoimenovani austrijski konzul Nikola Đorđević svom ministru spoljnih poslova grofu Buolu u Beč, 1. februara 1859, ASANU, AK, DDAB, PA, XXXVIII, šifra br. 40/1859; nekoliko dana kasnije, 5. februara, dodao je: „...Što se čini da je najmanje prijatno, po prirodi stvari, Vučiću, Garašaninu i bogatom majoru Miši...“, isto, šifra br. 71/1859; Jovan Miličević, *Ustavobraniteljski režim 1842–1858*, Istorija srpskog naroda, V–1, str. 283.

⁹ Po izlasku iz lađe knez je uzviknuo, skidajući šubar: „Narode, snago moja, evo ti tvoga starog Gospodara!“, Đorđe S. Simić, *Propast dinastije Obrenovića*, str. 56.

kačketom, koji su obojica, sa ushićenjem i „suzama miline i radosti“, neprestano skidali otpozdravljajući na usklrike naroda: „Ura!“ i „Živeli!“;¹⁰ on se prvi obratio narodu („smišljeno, brzo i ne sasvim tečno“) još sa palube parobroda, pre nego što je sišao u dvorski fijaker s „livrejisanim kočijašem i lakejima“ i konjičkom pratnjom – naglasivši da je veoma srećan što se vratio, ali da ovog puta nije hteo doći sam i „mimo svoga Babe“.¹¹ To je Mihailu bio drugi povratak u Srbiju, posle prvog odlaska sa detronizovanim ocem (1839) i posle svog progonstva i obaranja s prestola (1842) – kad je narod, na ovom istom mestu, kod ušća Topčiderske reke, njega i celu familiju Obrenović pred lađom „kamenjem potući kteo“.¹²

Njegov otmen izgled privukao je posebnu pažnju prisutnog sveta. Bio je „visok, vitak, prijatne spoljašnosti“, a glavu je držao „malo nemarno“. Isti savremenik je zapazio da dok hoda „pravi pobrže, povelike jednake korake“ i „ljulja se pomalo“; kosa mu je bila, kaže: „smeđa, gusta, vrlo mekana, tako i brkovi i brada“ a „oko u njega“ beše „vrlo lepo, graorasto, oštro i na sve motreće, i opet blago; glava okrugla, visoka; glas lep, pokrupan, i nije sasvim jasan. Ruka pojaka, noga uzana, fina“. Taj kratak „govor“ mladog kneza bio je „smišljen“. Kasnije, primetio je savremenik karakteristiku da su mu gestikulacija i pokreti („dviženija“) tela često „pri govoru živi“.¹³

Otac njegov, stari-novi knez, do svog povratka iz Vlaške odredio je, umesto zbačenog namesništva,¹⁴ za svog jedinog zastupnika najodanijeg obrenovićevca u zemlji Stefana Stevču Mihailovića, iz Jagodine. Ovim dešavanjima okončana je

¹⁰ Nikola Hristić, *Memoari*, str. 253.

¹¹ Đorđe S. Simić, *Propast dinastije Obrenovića*, str. 59.

¹² *Isto*.

¹³ Karlo Pacek, *Obrenovići, žitija ove knjažeske porodice*, Beč, 1852, str. 27–28.

¹⁴ Namesništvo (J. Ugričić, I. Garašanin, M. Janković) pod hitno je smeњeno, raspušteno; V. Ćorović, *Istorija Srba*, str. 617.

vladavina kneza Aleksandra Karađorđevića i stranke ustavo-branitelja.¹⁵ Kratka epoha ustavne i građanske Srbije (1838–1858) bila je prekinuta. Novi ustav (1869) biće donesen tek posle Mihailove smrti, kasnije još dva (1888, 1901), ali dugo doba lične vlasti trajaće sve do Ustava iz 1903. godine, na koji će zakletvu položiti kralj Petar I Karađorđević, sin kneza Aleksandra.¹⁶

Iliji Garašaninu je, po naređenju kneza Miloša, odmah uručen otkaz iz službe. Četiri dana kasnije ista sudbina zadesila je Franju Zaha, Atanasija Nikolića i Timotija Kneževića.¹⁷ Bio je to početak otpuštanja iz službe svih činovnika koji su verno služili pod Karađorđevićem. Knez Miloš je, krenuvši iz Bukurešta, čak naredio i da svi članovi Državnog saveta podnesu ostavke pre nego što on stigne, da se to telo praktično raspusti, ali je na opomenu Kabuli-paše iz Beograda i Porte (iz Carigrada) da na takvo naređenje nema pravo, morao da odustane.¹⁸ Samo

¹⁵ Ustavobranitelji su predstavljali prvu političku stranku u Srbiji, koja je naziv dobila po borbi za ustav (1830–1838) i docnijem čuvanju Ustava iz 1838. godine; tim ustavom ograničena je vlast kneza Miloša i slomljen njegov apsolutizam; videti: Slobodan Jovanović, *Ustavobranitelji i njihova vlada (1838–1858)*, Beograd, 1912; R. Ljušić, *Kneževina Srbija (1830–1839)*, Beograd, 1986; i dr; lomeći ustavobraniteljski poredak (1838/39), Miloš Obrenović je iz Bukurešta imenovao Stevču Mihailovića za svog zastupnika (dok sam ne stigne u Srbiju) tek pošto je Porta potvrdila njegov izbor, 14. januara 1859. godine; austrijski konzul N. Đorđević obavestio je svog ministra spoljnih poslova o tome rečima: „Gospodin Stefan Mihailović, shodno visokoj zapovesti Njegove Svetlosti – što je i Narodna skupština sa zadovoljstvom prihvatila – uzeo je na sebe da *rukovodi zemljom* do dolaska kneza u Srbiju...“, *isto*, šifra br. 4/1859. i šifra br. 36/1859; N. Hristić, *Memoari*, str. 257–304; V. Ćorović, *Istorija Srba*, str. 617; S. K. Pavlović, *Istorija Balkana (1804–1945)*, str. 119; J. Milićević, *Ustavobraniteljski režim 1842–1858*, str. 284–285.

¹⁶ Videti: D. R. Živojinović, *Kralj Petar I Karađorđević*, I, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2003.

¹⁷ ASANU, AK, DDAB, PA, XXXVIII, šifre br. 38. i br. 39/1859.

¹⁸ *Isto*: šifra br. 41/1859.

su članovi smenjeni, svi odreda. Mitropolit Petar je prinuđen da podnese ostavku,¹⁹ pa se za glavnu službu u Sabornoj crkvi, kad stigne knez iz Topčidera, spremao vladika šabački Mihailo, budući mitropolit.²⁰

Na međunarodnom planu, stvari u vezi sa odobravanjem smene dinastije u vazalnoj državi poput Srbije tekle su nešto sporije i drugačije. Austrija je čak pokušala da interveniše i vrati stari poredak. U Beograd je, verovatno ne bez specijalnog razloga, poslala još na početku zasedanja Skupštine novog konzula grofa Nikolu Đorđevića, koji je skoro sve vreme trajanja Skupštine boravio u Gradu, kod vezira Osman-paše i pomenutog Portinog izaslanika Kabuli-paše. Međutim, Austriji su se najoštrije suprotstavile Francuska i Rusija. Tek na kraju se tom stavu priklonila i Porta. Kabuli-paša je 2. januara 1859. dobio naređenje od Porte da konačno nagovori kneza Aleksandra, koji se još nalazio u Gradu, pod zaštitom vezira, da napiše ostavku. Prema Portinom i međunarodnom viđenju, odnosno viđenju velikih sila, on je još uvek bio zvanični knez Srbije, bez obzira na odluku Svetoandrejske skupštine. Takvo viđenje imao je i sam Karađorđević. Velike sile su zato izvršile pritisak na Portu da požuri sa razrešenjem kneza, ali su to učinile dobrim delom i na osnovu izveštaja svojih konzula da na beogradskim ulicama vladaju anarhija, nasilje i terorizam, koji se ne mogu drugačije zaustaviti. Kabuli-paša je zatražio pomoć austrijskog konzula Đorđevića. Kad je za taj potez dobio ovlašćenje svog ministra spoljnih poslova grofa Buola, Đorđević je svojom rukom sastavio tekst kneževe ostavke, koju je ovaj trebalo samo da potpiše. Knez je to učinio u večernjim satima i predao akt ostavke Kabuli-paši, a austrijskom

¹⁹ *Isto.*

²⁰ Mihailo (Miloje) Jovanović, postao je mitropolit srpski (1859–1881, 1889–1898).

konzulu je najavio da bi sutradan prešao u Zemun i stavio se, zajedno sa celom porodicom, pod zaštitu Austrije i njenog cara. Komandant Zemuna general Jungbauer odmah je poslao parobrod ka Beogradu. Sutradan se tim parobrodom najpre prevezao knez u pratnji vezirovog sina, a potom, pod austrijskom i turskom zaštitom, i njegova porodica. Beogradskom veziru Osman-paši je, prema austrijskim izvorima, zbog cele te situacije bilo veoma nelagodno. Tako je zvanična, međunarodno priznata vladavina kneza Aleksandra Karađorđevića trajala do 2. januara 1859. godine.²¹ Porta je tek posle toga, 14. januara, potvrdila Milošev izbor, a na beogradskim ulicama prestali su neredi.²²

Prema dopisniku *Tajmsa*, koji je događaje pratio iz Carigrada, smena na prestolu i povratak stare dinastije bila je, zapravo, ponovna pobeđa ruskog uticaja u Srbiji.²³

U samoj zemlji zasedanje Narodne skupštine – zakonom pretvorene u stalnu, doduše (samo) savetodavnu instituciju²⁴ – tog puta nazvano Svetoandrejskim zasedanjem, po datumu otvaranja, biće raspušteno posle tačno dva meseca, 12. februara 1859. godine, šest dana po povratku kneza Miloša i ekskneza (sada prestolonaslednika) Mihaila u Beograd.²⁵ Veselje ispred Topčiderskog konaka, s pečenjem volova na ražnju, trajalo je do 14. februara.²⁶

Toma Vučić Perišić, predsednik Državnog saveta – najvišeg državnog tela s kojim je knez po ustavu ravnopravno delio

²¹ *Isto*, šifra br. 29/1859.

²² *Isto*, šifra br. 34/1859.

²³ Č. Antić, *Britanske vesti o Svetoandrejskoj skupštini*, str. 236.

²⁴ *Isto*, str. 231; J. Milićević, *Ustavobraniteljski režim 1842–1858*, str. 284–285.

²⁵ Knez Miloš i knez Mihailo stigli su u Beograd 6. februara 1859. godine, ASANU, AK, DDAB, PA, XXXVIII, šifre br. 44. i br. 48/1859.

²⁶ Đorđe S. Simić, *Propast dinastije Obrenovića*, Beograd, 2020, str. 56; *Zapisi Jevrema Grujića*, II, str. 253.

vlast – po povratku Obrenovića vrlo brzo je uhapšen²⁷ a potom je i umro u zatvorskoj bolnici, tačno dvadeset godina posle simboličnog bacanja kamena u Savu za knezom Milošem sa željom da se stari knez nikada ne vrati u Srbiju.²⁸

Gospodar Jevrem Obrenović, najmlađi brat kneza Miloša, bivši predsednik Državnog saveta i jedini čovek s kojim je knez odbio da se pozdravi prilikom odlaska u izgnanstvo, umro je tri godine pre povratka kneza Miloša u Srbiju, takođe u izgnanstvu (1842–1856), u selu Manasiji u Vlaškoj (u Rumuniji).²⁹

Slična sudbina zadesila je i drugog brata, gospodara Jovana Obrenovića, koji je umro u Sremskim Karlovcima 1850. godine, i Miloševu suprugu, kneginju Ljubicu, koja je umrla u Novom Sadu 1843. godine.³⁰

Kapetan Miša Anastasijević, koji je predsedavao Svetoandrejskom skupštinom, kad je video da na presto neće uspeti da dovede svog zeta Đorđa Karađorđevića, za koga je napravio dvor u Beogradu (Kapetan Mišino zdanje), napustio je Srbiju,

²⁷ Vučić je uhapšen pod optužbom da je prilikom gušenja Katanske bune 1844. godine počinio mnoga zverstva po Šapcu i okolini, ali i pod optužbom da je 1857. godine hteo da podigne spomenik Karađorđu, na Vračaru (Savincu), odakle je Karađorđe krenuo u oslobađanje Beograda (1806) i gde je održana Vračarska skupština (1842) na kojoj je Karađorđev sin proglašen za kneza Srbije. Na tom mestu se od 1978. godine nalazi Karađorđev spomenik (rad vajara Sretena Stojanovića); u ono vreme, izgradnji spomenika usprotivila se Porta, a knez Aleksandar je prihvatio ideju o spomeniku i doveo sebe u nelagodan položaj pred Portom, što će se ubrzo pokazati na političkom planu, kroz sukob sa Državnim savetom, na čiju stranu je stala Porta, ASANU, AK, DDAB, PA, XXXVIII, šifre br. 34. i br. 38/1857.

²⁸ Stefan Stevča Mihailović, *Memoari*, Beograd, 1927, str. 14; N. Jovanović, *Dvor gospodara Jevrema Obrenovića (1816–1842)*, Beograd, 2020, str. 9; o Tomi Vučiću Perišiću detaljnije: Radomir J. Popović, *Toma Vučić Perišić*, Beograd, 2003.

²⁹ N. Jovanović, *Dvor gospodara Jevrema*, str. 50.

³⁰ R. Ljušić, *Obrenovići*, Srpske dinastije, Novi Sad, 2001, str. 130–151.

zdanje poklonio „svom otečestvu“³¹ i politikom se više nije bavio. Sahranjen je u Kležanima, u Vlaškoj, gde i danas počiva njegovo balsamovano telo.³²

Stefan Stefanović Tenka, državni savetnik koji je, dvadeset godina pre ovog događaja, lično sprovodio kneza Miloša u izgnanstvo, nalazio se sada u Ruščuku, u Bugarskoj, gde je sproveden kao robijaš iz Gurgusovačke kule³³ zbog organizovanja zavere protiv kneza Aleksandra Karađorđevića (Tenkina zavera), dve godine ranije (1857). U Srbiju će se ipak vratiti iste godine (1859) i biti ponovo razočaran i u kneza Miloša zbog njegovog hladnog odnosa prema „trudu i mukama“ koje je zbog njegovog ponovnog ustoličenja pretrpeo. U svojim *Ispovestima*, ipak je kneza Aleksandra smatrao „najgorim čovekom, koji je ogreznuo u svima strastima nevaljalstva.“³⁴ Kajao se što je svoju porodicu, u poznim godinama, kada se od čoveka očekuje da bude mnogo mudriji, „nepromišljenim angažovanjem doveo u težak položaj“.³⁵ U naletu rodoljubivih emocija, priznao je da je sve u životu radio „iz preterane revnosti prema otečestvu da ne trpi ničije zlo“.³⁶

Povorka kočija u kojima su se vozili kneževi Miloš i Mihailo, državni i crkveni zvaničnici i pešačka kolona naroda koji ih je dočekaio produžila je do crkve u Topčideru, gde je

³¹ Kapetan Mišino zdanje, u Vasinoj ulici, u kome se danas nalazi rektorat Beogradskog univerziteta.

³² N. Krstić, *Dnevnik, Privatni i javni život*, I, Beograd, 2005, str. 79; M. Đ. Milčević, *Pomenik*, str. 9–15; M. Jovanović Stojimirović, *Silujete starog Beograda*, str. 313–318; S. Jovanović, *Ustavobranitelji i njihova vlada (1838–1858)*, str. 409–467.

³³ Današnji Knjaževac.

³⁴ R. J. Popović, *Ispovest Stefana Stefanovića Tenke*, (iz Predgovora R. J. Popovića), str. 22.

³⁵ R. J. Popović, *Ispovest*, str. 22; O Tenkinoj zaveri videti i kod Slobodana Jovanovića: *Ustavobranitelji i njihova vlada (1838–1858)*, str. 161–191.

³⁶ R. J. Popović, *Ispovesti*, str. 23.

održana služba, a potom do vladarskog konaka („dvora“), gde „sveta toliko navali u avliju da je se jedva proći moglo“, kako je zabeležio drugi savremenik, jer su tu, po naredbi kneževoj, čekali i narodni poslanici, pojurivši „iz avlije u dvor da se na vratima poguše“.³⁷

Knez Miloš, pred vratima svoje kuće, mirno i svečano, uze so, hleb i vino, pa zajedno s Mihailom uđe unutra.³⁸ Za obraćanje narodu poruči da će se prvo obratiti izaslanicima „što su čak odtud došli da najpre s njima svršimo pa nek idu, a lako ćemo sa onima što su jednako ovde“.³⁹ Po protokolu, procesija predviđena za tri dana sutradan je nastavljena odlaskom u varoš, prvo službom u Sabornoj crkvi a potom useljenjem u novi dvor na Terazijama, iz koga se mesec dana ranije iselila porodica zbačenog kneza Aleksandra Karađorđevića.⁴⁰

Godinu i po dana kasnije, 26. septembra 1860. godine, na Krstovdan, u svom konaku u Topčideru preminuo je tvorac novovekovne srpske države, knez Miloš Obrenović, kasnije nazvan Miloš Veliki. Presto je po drugi put nasledio njegov sin Mihailo Obrenović. Tih dana upravo je napunio trideset sedmu godinu života.

Kad su ga u dugom međuvremenu izgnanstva na jednom stranom dvoru upitali za optimizam kojim odiše u pogledu svog povratka na presto, kratko je odgovorio: „Vreme je moje pravo“.⁴¹

³⁷ Jevrem Grujić, *Zapisi*, 286.

³⁸ *Isto*.

³⁹ *Isto*.

⁴⁰ Za treći dan predviđeno je svečano čitanje berata na polju (Malom Kalemegdanu) između Beogradske tvrđave i varoši, u prisustvu beogradskog vezira Topal Osman-paše i svih zvaničnika, ASANU, AK, DDAB, PA, XXXVIII, šifre br. 47. i br. 52/1859.

⁴¹ K. Pacek, *Obrenovići, kratko načertanije žizni ove knjažeske porodice*, str. 30.

UVOD

Ličnost kneza Mihaila Obrenovića (1823–1868) jedna je od harizmatičnijih među novovekovnim srpskim vladarima, kao što je i uspomena na njega u svesti srpskog naroda ostala privlačna, puna različite simbolike i „neke tihe melanholije“. Bio je sin i nastavljajući kneza Miloša, tvorca moderne srpske države, a vladao je i sam kao knez u dva kratka perioda (1839–1842, 1860–1868); prvi put je prognan iz zemlje, a drugi put ubijen u blizini letnje rezidencije u Topčideru. Zajedno sa ocem oličavao je model lične vlasti u srpskoj politici, nasuprot ustavobraniteljskom modelu građanske države kojom vladaju institucije. Ali upamćen je kao vladar koji je iselio iz Srbije poslednje turske garnizone (Užice, Soko grad, na Drini, Beograd, Šabac, Smederevo i Kladovo), 1862/67. godine, „posle gotovo četiri veka njihovog prisustva“, iako su oni već u vreme vlasti njegovog oca svedeni samo na turske simbole (1830), bez realne operative funkcije. U stvarnosti, ti garnizoni su postojali od 1813. godine, kad je ugušen Prvi srpski ustanak i srušena Karađorđeva Srbija. Ali knez Mihailo je prvi naš vladar koji je posle toga postavio srpski barjak na Beogradsku tvrđavu (Kalemegdan) jašući na pobedničkom konju s „ključevima grada“ u ruci, na tvrđavu u

koju je uveo komandu srpske vojske dok je svečano ispraćao poslednji turski garnizon („nizamski rastanak“) koji je odlazio niz Dunav brodovima. Na mestu pored srušene glavne varoške kapije u Beogradu podigao je zgradu Narodnog pozorišta. Time je uzdigao ugled Srbije kao najmlađe članice u evropskoj porodici država i pripremio teren za formalno proglašenje potpune državne nezavisnosti (1878), koju sâm nije dočekaao. Uz ovaj najkrupniji rezultat svoje vladavine, koji je dao „neviđeni zamah i krila građanima Srbije“, upamćen je i kao autokrata („prosvećeni apsolutista“) čiji režim većina slobodnomislećih savremenika nije mnogo volela (ukinuo je ustav, vladao pomoću policije i špijuna, bez političkih sloboda i slobodne štampe). Pao je kao žrtva atentata u četrdeset petoj godini, bez zakonitih naslednika. Njegov konj na bronzanom spomeniku zauvek je ostao s podignutom prednjom nogom,¹ postavljen blizu pozorišta (1882), upravo na mestu srušene Stambol-kapije, a kneževa ruka i danas „bdi nad našim dostojanstvom“. Ime kneza Mihaila u svesti naroda vezuje se za reprezentativnu ličnost među srpskim vladarima i „najmarkantnijeg gospodina“ među njima: za čoveka koji je mnogo mislio, brinuo i pisao, iako sam sebe nije smatrao za naročitog govornika pred širom publikom; za miljenika kulture i njenog poklonika – knjige, stihovi, notne sveske i klavir u kući, a konji, lov i trke napolju bili su mu najveća opsesija – najvećeg mecenu posle svog oca i strica Jevrema; upamćenog igrača valcera i plesova u bečkim salonima i odličnog kolovođu srpskih igara na domaćim poselima; za čoveka velikog stila koji je i od svog dvora napravio zvaničnu državnu ustanovu i u njemu organizovao evropske prijeme i balove; koji je podigao pozorište i sam napisao veliki broj i danas popularnih pesama; čiji spomenik i ulica, naposletku, i danas krase centar Beograda i čine njegov najprepoznatljiviji evropski simbol.

¹ U spomeničkoj kulturi, podignuta noga konja znači da je jahač poginuo u atentatu.

* * *

Prvi put je došao na presto posle očeve abdikacije i prerane smrti starijeg brata Milana² (1819–1839), u vreme kada su opozicione (ustavobraniteljske) vođe postajale zagovornici smene vladajuće dinastije i dovođenja na presto Karađorđevih potomaka. Vrlo brzo, u Vučićevoj buni (1842), primoran je na bekstvo u Zemun i dalje u Austriju (Temišvar, Novi Sad, Beč). Sve vreme ustavobraniteljskog režima (1842–1859) proveo je u emigraciji, da bi se u Srbiju vratio posle Svetoandrejske skupštine, februara 1859. godine, na kojoj je njegov otac ponovo proglašen za kneza. Smrću kneza Miloša 26. septembra 1860. godine, drugi put mu je oslobođen presto, na koji je došao kao zreliji i obrazovaniji čovek (oženjen mađarskom groficom Julijom Hunjadi, prošao Evropom i bio drag gost na dvorovima stranih vladara; stekao manire visokog društva). Živeći šesnaest godina na nemačkom govornom području, vladao je savršeno nemačkim i francuskim jezikom, pa je, kako opisuje njegov sekretar Milan Đ. Milićević, i u Beogradu, na srpskom jeziku, zadržao nemačku rečeničku konstrukciju i mešao francuske i nemačke reči sa srpskim. Mnoge političke činjenice vezane za njegovu drugu vladavinu postale su opšta mesta u srpskoj istoriografiji. Imao je pripremljene i definisane vladarske ciljeve: da vodi apsolutističku politiku dok ne istera tursku vojsku iz srpskih gradova a potom da povede veliki rat protiv Turske, izvan srpskih granica, kako bi proširio državu na prostore „stare Srbije“ i Bosne. Prvi cilj je ostvario, drugi nije stigao, pa je Srbija ostala u granicama Karađorđeve Srbije iz 1813. godine. Uviđajući da je Srbija privredno i ekonomski zaostala u poređenju sa evropskim državama, pokušao je i da

² Milan Obrenović II (1819–1839) vladao je Srbijom od 13. juna do 8. jula 1839. godine; J. Milićević, *Milan Obrenović II*, Društvene pojave u Srbiji XIX veka, Beograd, 2002, str. 21–30.

njen napredak izvede akcijom „odozgo“. Ipak, upamćen je kao čovek „solidnog karaktera, aristokrat koji je smatrao da kao vladar treba da bude i gospodin. U spoljnoj politici on je bio veći nacionalni revolucionar od svih svojih prethodnika, ali na konzervativan i birokratski način, i nije uvek uspevao da sagleda realne mogućnosti“.³ Posle neuspeha u nameri da pomiri politički orijentisane liberalne (obrenovićeve) i konzervativce (ustavobranitelje), oslonio se na konzervativce na čelu sa Ilijom Garašanihom (tvorcem nacionalnog programa *Načertanija*), koga je u jesen 1861. godine uzeo za predsednika vlade i ministra spoljnih poslova. Na Preobraženskoj skupštini 1861. doneo je zakone koji su iz osnova pobijali Ustav iz 1838. godine (Zakon o Državnom savetu, Zakon o Narodnoj skupštini i Zakon o ustrojstvu narodne vojske). Apsolutizam koji je time zaveo pravdao je uverenjem da najpre mora „čvrsto vladati kako bi sve snage u zemlji bile (...) ujedinjene i spremne“ da izvrše spoljnopolitički zadatak: stvaranje velike srpske države. Sa susednim zemljama formirao je Prvi balkanski savez (1866) za rat protiv Turske (Crna Gora, Grčka, Rumunija i bugarski „revolucionarni komitet“). Međutim, posle iseljavanja turskih garnizona iz Srbije (1862, 1867) i rušenja turske varoši u Beogradu (1866), počeo je menjati svoj dotadašnji kurs, naročito posle sastanka sa predsednikom mađarske vlade Đulom Andrašijem, avgusta 1867. godine, u selu Ivanki kod Bratislave. Te jeseni otpustio je Iliju Garašanina. Pola godine kasnije, u šetnji s najbližom rodbinom, blizu Topčiderskog konaka, na Košutnjaku, dočekan je od atentatora i ubijen.

U historiografiji je o njemu do sada pisano na mnogim jezicima od njegovog vremena do danas, hvaljen je ali i kritikovan od Vuka Karadžića, Ljubomira Nenadovića, Filipa Hristića, Đure Daničića, Vladimira Jovanovića, Milana Đ. Milićevića,

³ G. Jakšić, V. Vučković, *Spoljna politika Srbije za vlade kneza Mihaila*, Beograd, 1963, str. 12.

Jevrema Grujića, Jovana Ristića, J. Jovanovića Zmaja, S. Miletiće, D. Marinkovića, K. Paceka, A. Jovanovića, N. Krstića, N. Hristića, Lj. Štura, J. Kolara, V. Verhajmera, L. Rankea, preko Lj. Kaljevića, M. Piroćanca, S. Jovanovića, V. Ćorovića, D. Stranjakovića, G. Jakšića, V. Vučkovića do današnjih istoričara i književnika.⁴

Strani izvori pružaju mnoštvo zanimljive građe o knezu Mihailu i tom vremenu. Razlog za to svakako leži u slobodi stranih konzula, diplomatskih predstavnika ili visokih oficira koji su pisali službene izveštaje ili privatna pisma prijateljima u Evropi, znajući da ih, barem u to vreme, u Srbiji ionako niko neće (niti može) čitati. Otuda su opisi kneza Mihaila, njegovih činovnika, dvora i političkih događaja, za razliku od domaćih izvora, dati bez ikakvog ustezanja, ali i dosta neutralno. Jasno se prepoznaju uticaji velikih sila na njegovu politiku, ruski nasuprot engleskom, italijanski nasuprot austrijskom, francuski nasuprot nemačkom i tako dalje. U pozadini njegovog ubistva (1868) naziru se tragovi dva carstva na čijim razvalinama je pola veka kasnije (1918) stvorena jugoslovenska država – Osmanskog i Habzburškog, iako ta pozadina nikad nije do kraja rasvetljena. Na temelju takvih izvora napisana je i ova knjiga, podrazumevajući, naravno, i sve relevantne domaće, objavljene i neobjavljene (arhivske), izvore i stručnu literaturu. O toj temi, zanimljivo je, i danas se pišu najbolji turistički prospekti Beograda i Srbije, ali je ona istovremeno i predmet naučnih istraživanja u arhivima i institutima širom sveta.

* * *

Svi naši vladari u XIX veku trudili su se da žive u lepim kućama, od kojih su većinu sami podigli, ali u raskoši i dvorskom ceremonijalu nisu preterivali. Od vremena druge vlade kneza

⁴ S. Velmar Janković, *Bezдно*, Beograd, 1996.

Mihaila (1860–1868) tome se poklanjala određena pažnja, ali ne prenaplašena. Ipak, od tada se može govoriti o utvrđenom dvorskom protokolu koji je vladao kao na kakvom zapadnoevropskom dvoru. Pre toga, naročito za vreme kneza Aleksandra Karađorđevića (1842–1858), vladareva kuća nije se po mnogo čemu odvajala od boljih činovničkih domova, pa se gotovo za takvu i računala. Štaviše, kuća na Terazijama, u Beogradu, u kojoj je živio knez sa porodicom nije ni bila u njegovom, već državnom vlasništvu.⁵ Zna se da je kneginja Persida Karađorđević u svom domu organizovala posela na kojima se igralo, pevalo, čitali odlomci iz novonapisanih drama i kojima je prisustvovala tadašnja beogradska elita, kao i umetnici (Dimitrije Avramović, Stevan Todorović, Uroš Knežević, Jovan Sterija Popović) i učitelji kneževe dece (Matija Ban, dr Mina Volfova, dr Viljem Gabler, dr Ljudevit Podgorski).⁶ Pre toga, slična posela u Beogradu organizovana su u domu Jevrema Obrenovića.⁷ U vreme prve vladavine kneza Miloša (1815–1839), u kragujevačkom konaku nije se posebno držalo niti do kakvog protokola

⁵ Stevan Petrović Knićanin u pismu knezu Aleksandru od 14/26. decembra 1847. godine kaže, pored ostalog: „...pa pomislivši i na sam dvor u kome sedite, da je narodni i da je Vašoj Svetlosti za obitak dat, i da se tu već nećedu nikakve razlike, nego da ste vi kao običan domaćin u običnoj kući, mogli bi po svemu tome smatrati, da je to tako i uređeno...“, ASANU, Istorijiska zbirka (u daljem tekstu: IZ), *Knićaninova prepiska* (u daljem tekstu: KP), br. 7051/225.

⁶ P. D. Dimitrijević Stošić, *Posela u starom Beogradu*, Beograd, 1965; V. Žaček, „*František Zah o stanju u Srbiji pedesetih godina XIX veka*“, „Istorijiski glasnik“, 1–2, Beograd, 1978; D. R. Živojinović, Kralj Petar I Karađorđević, I, Beograd, 2003, str. 5–24..

⁷ Videti: ASANU, br. 14147 (*Dnevnik Anke Obrenović* – neobjavljeni rukopis); B. Kunibert, *Srpski ustanak i prva vladavina Miloša Obrenovića 1804–1850*, II, Beograd, 1901; Tih. R. Đorđević, *Kulturne prilike od 1815. do 1839. godine, Iz Srbije kneza Miloša*, I, Beograd, 1922; N. Jovanović, „*Jevrem Obrenović – skica jedne političke karijere*“, „Istorijiski časopis“, knj. I (2003), Beograd, 2004, str. 99–130.

niti do „evropejskog“ života kakvom su neki činovnici, naročito u Beogradu (poput pomenutog kneževog brata Jevrema), već uveliko težili. A ako računamo Karađorđevo vreme, tome tada, sve i da se htelo, zbog ratnih prilika, nije mogla biti posvećena veća briga.

Do sredine XIX veka još uvek je za vladarev dom kod nas, češće bio u upotrebi naziv „konak“ nego „dvor“, dok su se, s druge strane, pod dvorovima umele katkad podrazumevati i sve bolje izgrađene kuće viših starešina.

Prirodno je bilo što su se naši vladari, dok su državne ustanove bile još u izgradnji, trudili da svoje kuće načine središtem i političkog i kulturnog života zemlje. Kao prvozvanim u svim pitanjima njima su se najpre obraćali ili kod njih odsedali i ljudi sa strane, bilo iz sveta politike ili kulture. Tako su, osim svakodnevnih gostiju – domaćih činovnika, na dvorovima dočekivani raznovrsni emisari, strani konzuli, učenici Srbi iz Habzburške monarhije ili drugi učenici stranci, vojni stručnjaci, naučnici, učitelji, putopisci. Svaki od njih donosio je sa sobom – osim protokolarnih stvari – i nešto novo i uticao, ako ne na kneza, a ono na nekog iz njegovog okruženja, često na same članove porodice. Poneko, naročito iz sveta kulture, bio je i naročito pozivan: da uči i vaspitava kneževu decu, da pruži savete o školstvu ili časopisima, da naslika kneza, važne činovnike ili ukućane. U dvoru su pokretane i različite kulturne akcije, ugovarani brakovi iz političkih računa, raspravljalo se u uskom krugu o stanju države, obavljana je svakovrsna korespondencija i sve je to međusobno postojalo u tesnoj vezi. Dvor je time predstavljao državu u malom, bitnu političku jedinicu neslužbenog karaktera, koja stoji uz samog kneza, njegovu porodicu i kamarilu. Stoga ne čudi što vladari, sve do potpune pobeđe ustavobraniteljskog režima 1842, nisu dozvoljavali rađanje još kakvog centra bilo političke bilo kulturne moći u zemlji. Oni nisu preterano žurili sa izgradnjom drugih ustanova, naročito

izvršne vlasti,⁸ ni upravnih organa, ni sudova, pa ni učenih društava, a pravdali su se različito („...zbog malog u otečestvu našem čisla takovi osoba...“).⁹

Nije nebitna za uvodnu reč u našu temu činjenica da se u prvoj polovini XIX veka prestonica obnovljene srpske države menjala više puta.¹⁰ U vreme Prvog srpskog ustanka (1804–1813) može se uzeti da je Topola, selo u Šumadiji, u kome je živio i najčešće boravio vožd Karađorđe, bila nezvanična prestonica, iako je Praviteljstvujušči sovjet (vlada) od 1807. godine zasedao u Beogradu. Karađorđe je u Topoli podigao pravougaoni grad sa kulama i četiri kapije, u kome su se nalazili njegov dvor, crkva, ali i kasarna i garnizon koji su predstavljali vojni centar ustanaka.¹¹ Vođa Drugog ustanka (1815) Miloš Obrenović podigao

⁸ Izvršna vlast nije postojala u Srbiji od propasti Prvog ustanka 1813. godine sve do 1834. godine, kada je formirano *Razmotrilište popečiteljstva* (1834–1835). Ali tek od 1839. godine ustanovljena je stalna izvršna vlast (vlada), pod nazivom *Centralno pravlenije*, koje 1861/1862. godine menja naziv u *Ministarski savet*; R. Ljušić, *Od Praviteljstvujušćeg sovjeta do Ministarskog saveta, Vlade Srbije (1805–2005)*, Beograd, 2005, str. 15–59.

⁹ Citat pisma iz Knjažeske kancelarije preuzet iz: M. Kićević, *Postanak Narodne biblioteke u Beogradu*, Beograd, 1955, str. 205.

¹⁰ R. Ljušić, *Istorija srpske državnosti*, II, Novi Sad, 2001, str. 48; isti, *Od Praviteljstvuje ušćeg sovjeta do Ministarskog saveta, Vlade Srbije 1805–2005*, str. 16–17; isti, *Kneževina Srbija (1830–1839)*, Beograd, 2004, str. 207–209.

¹¹ Konstantin N. Nenadović (1822–1900) je pisao kako je Vožd u Topoli digao „Srbsku prestonicu i tamo, godine 1811. Kara-Đorđe oko svoje kuće podigne od 3 šuha debele i od 3 ½ fata visoke zidove u dužini po od 100 fati, i grad postroji. Grad je bio četvorougaon-kvadratan. Na tri gradska ugla podigao je Kara-Đorđe po jednu ozidanu četvorougaonu kulu, koja je svaka bila visoka po do tri kata, u kojima je bilo po nekoliko soba, i na kulama postavio je po jedan top (...) Ovaj Apostolski Grad, kao i crkvu, konake i druge u Gradu građevine, Kara-Đorđe je o svom sobstvenom trošku izgradio“, K. N. Nenadović, *Život i dela Kara-đorđa i njegovi Vojvoda i junaka*, Beč, 1884, str. XXV; R. Ljušić, *Istorija srpske državnosti*, II, Novi Sad, 2001, str. 48; isti, *Od Praviteljstvujušćeg sovjeta do Ministarskog saveta, Vlade Srbije 1805–2005*, str. 16–17.

je, zajedno sa braćom, još u jesen 1814. godine, novu kuću u selu Gornjoj Crnući, pod planinom Rudnik, pa je u njoj i kao vladar živio do 1818. godine.¹² Iako je Obrenović povremeno morao boraviti i u Beogradu, ipak se za Crnuću može reći da je u periodu od 1815. do 1818. godine bila prestonica države. Naravno, i Crnuća i Topola su to bile samo uslovno jer u njima, sem vladara, nisu bili smešteni i drugi visoki organi državne vlasti.¹³ Od 1818. do 1839. godine prestonica Srbije bio je Kragujevac, varoš u Šumadiji,¹⁴ u kome je Miloš Obrenović najpre podigao konak za sebe a potom, u istom dvorištu, još nekoliko zgrada za stanovanje, u šumadijsko-orijentalnom stilu, koje su ulazile u zajednički dvorski kompleks. U Kragujevcu su, za to vreme, bile smeštene i sve vrhovne državne ustanove (sudske, vojne, političke) i u njemu su, do Četvrtog hatišerifa 1838, držane sve narodne skupštine. Tu je knez uglavnom primao i sve strane predstavnike. Kragujevac je, u međuvremenu, postao i crkveno središte zemlje jer se u njemu, nedaleko od kneževog konaka, smestio crkveni poglavar mitropolit Petar.¹⁵ Sem u Kragujevcu, knez je često boravio u Požarevcu i Beogradu, gde je 20-ih godina podigao lepe konake. Sredinom 30-ih godina zanosio se idejom da prestonicu preseli u Beograd.¹⁶ U to vreme izgrađeni

¹² Isto; M. Đ. Milićević, *Kneževina Srbija*, I, Beograd, 1876, str. 323; videti više o tome: Vuk Stef. Karadžić, *Miloš Obrenović, Srpska istorija našega vremena*, Beograd, 1972; M. Gavrilović, *Miloš Obrenović*, I, Beograd, 1908; R. Ljušić, *Vožd Karađorđe, biografija*, Beograd, 2003; V. Stojančević, *Miloš Obrenović i njegovo doba*, Beograd, 1966.

¹³ Isto.

¹⁴ Kragujevac je 1818. godine imao 193 kuće i oko 1300 stanovnika, uglavnom Srba. Ostali stanovnici bili su Turci (muslimani); R. Ljušić, *Od Praviteljstvujušćeg sovjeta do Ministarskog saveta, Vlade Srbije 1805–2005*, str. 16.

¹⁵ Isto; R. Ljušić, *Kneževina Srbija...* str. 207–209.

¹⁶ Posle sticanja autonomije (1830/1833) knez je ozbiljno razmišljao o pitanju nove prestonice i u svojim idejama imao je čak četiri mesta: Kostolac, Smederevo, Topčider i Beograd. Na kraju se odlučio za Beograd.

su konaci u Topčideru, nadomak Beograda, u samoj beogradskoj varoši (Konak kneginje Ljubice) i nekoliko lepih državnih zdanja u Savamali, izvan varoških zidova.¹⁷ Konak kneginje Ljubice i Konak u Topčideru, zidani od cigle i kamena, u klasičnom balkanskom stilu, dve su najsolidnije građevine koje su Srbi do tada imali u Beogradu.¹⁸ Obe su i danas sačuvane.

U poslednje tri godine prve vladavine kneza Miloša (1836–1839), Kragujevac je naglo počeo da gubi politički značaj u odnosu na Beograd. Iako se kod kneza tada smanjivalo interesovanje za promenu prestonice, u Beogradu su, upravo u tom periodu, počeli da borave prvi strani konzuli (austrijski, engleski, ruski, francuski) a ojačana kneževa opozicija, predvođena Savetom, posle proglašenja Ustava iz 1838. godine, zalagala se da Beograd postane nova prestonica države. Dok se Obrenović sve jače vezivao za Kragujevac, udaljen od diplomatskih predstavnika velikih sila, ustavobraniteljska opozicija je u Beogradu, upravo kod beogradskog vezira i ruskog konzula, videla zaštitu u slučaju sukoba sa knezom. Dan pred knežev pad, 12. juna 1839. godine, Državni savet uspeo je da preseli prestonicu u Beograd. Iduće godine, međutim, knez Mihailo Obrenović opet je vratio prestonicu u Kragujevac, ali zakratko: već 7. maja 1841. godine ustavobranitelji, podržavani od Turaka i Rusa, premestili su „Centralno pravlenije“ (vladu) u Beograd. Od tada je on i zvanično prestonica Srbije jer su se, uz

Međutim, u proleće 1835. godine kneževaj želji da se preseli u Beograd usprotivio se beogradski vezir, smatrajući da bi Obrenović s „carske zemlje“ uspešnije suzbijao samovolju beogradskih Turaka, pa i samog vezira. Diplomatski spor između kneza i vezira dospao je do Porte, ali pitanje premeštanja prestonice nije rešeno ni prilikom kneževog boravka u Carigradu iste godine; R. Ljušić, *Kneževina Srbija*, str. 208; *isti*, *Od Praviteljstvujuščeg sovjeta do Ministarskog saveta, Vlade Srbije...* str. 16.

¹⁷ *Isto*.

¹⁸ N. B. Nestorović, *Građevine i arhitekti u Beogradu prošlog stoleća*, Beograd, 1937, str. 19–21.

kneza, u njemu nalazili i Državni savet i vlada – kao centralni državni organi. Pitanje prestonice Srbije time je bilo konačno rešeno.¹⁹ Konak kneginje Ljubice bio je rezidencijalna zgrada oba Miloševa sina, i kneza Milana, koji je vladao kratko (1839) i kneza Mihaila (1839–1842), sve dok ustavobranitelji nisu izveli dinastijski prevrat i na prestolu ustoličili Karađorđevog sina Aleksandra, upravo pristiglog iz dugogodišnje emigracije. U toku prve dve godine svoje vladavine (1842–1844) i on je kao rezidenciju koristio Konak kneginje Ljubice.²⁰

Beograd je 1839. godine imao 12.703 stanovnika i 1389 kuća.²¹ Delio se na srpsku i tursku varoš – zajedno opasane visokim zidom – na prostoru od Stambol-kapije do Kalemegdana, turske vojne tvrđave sa garnizonom i sedištem beogradskog vezira. Pored Srba i Turaka, u Beogradu je, naročito na dunavskoj strani (Dorćolu i Zereku) živeo i veliki broj Jevreja, Dubrovčana, Cincara i Grka.²² U varoši su postojale i džamije (čak jedanaest u samoj varoši²³) i crkve i sinagoge. Upravo u to vreme izvan bedema i varoških kapija počela se širiti, prema Savamali, Terazijama i Tašmajdanu, nova srpska varoš. Izgradnjom varoši van gradskih zidova naglo se

¹⁹ R. Ljušić, *Kneževina Srbija (1830–1839)*, str. 208–209; *isti*, *Od Praviteljstvujušćeg sovjeta do Ministarskog saveta, Vlade Srbije*, str. 16–17.

²⁰ R. Ljušić, *Od Praviteljstvujušćeg sovjeta do Ministarskog saveta*, str. 34–35.

²¹ R. Ljušić, *Istorija srpske državnosti, II*, Novi Sad, 2001, str. 52.

²² Prema spisku Upraviteljstva varoši Beograda, maja 1845. godine, u Beogradu su postojale 1763 srpske i 724 turske kuće. Ukupno je bilo 2623 kuća, od kojih su, pored srpskih i turskih, najbrojnije bile jevrejske (129); *Živeti u Beogradu* (grupa priređivača), II (1842–1850), *Dokumenta Uprave grada Beograda*, Istorijski arhiv Beograda, Beograd, 2004, str. 228–229.

²³ Prema jednom dokumentu iz 1836. godine, pored jedanaest džamija u samoj varoši i tvrđavi beogradskoj, postojalo je i pet džamija izvan varoških kapija; od njih je najveća i najčuvenija bila Batal-džamija, na putu prema Tašmajdanu; B. Peruničić, *Beogradski sud 1819–1839*, Istorijski arhiv Beograda, Beograd, 1964, str. 672.

počeo povećavati i broj stanovnika prestonice.²⁴ Ipak, prema britanskom putopiscu E. A. Pejtonu, Beograd je 1843. godine u dve važne stvari ostajao „orijentalan kao da je na Tigru ili Baradi – po osvetljenju i pločnicima“.²⁵ Vrlo brzo se i na tim „detaljima“ poradilo. Početkom 1844. godine, na zahtev Upraviteljstva varoši Beograda, popečitelj vnuteni dela Ilija Garašanin odobrio je numerisanje kuća („da table ove bez razlike jednake i jedne boje zagasitoplave budu, a numere na njima bele“) i administrativnu podelu Beograda na „varoš vnutenju u šancu“ i „varoš spoljašnju izvan šanca“.²⁶ Februara 1848. godine prestonica je prvi put dobila zvanične nazive trideset najvažnijih ulica („sokaka“).²⁷ Već 1846. godine Beograd je imao 14.170 stanovnika,²⁸ a na kraju ustavobraniteljskog režima, posle pada kneza Aleksandra 1859. godine, 18.900 lica.²⁹ Drugim rečima, od početka do kraja ustavobraniteljskog režima, od 1839. do 1859. godine, Beograd je dobio 6.197 novih stanovnika, što je za tadašnje vreme i ukupan broj stanovnika bio popriličan porast.³⁰ Još više je došla do izražaja promena

²⁴ *Istorija Beograda* (grupa autora), II, Beograd, 1974; R. Perović, „Beograd za vreme Vučićeve bune, Neobjavljene beleške Stjepana Marjanovića iz 1842–43“, „Godišnjak Muzeja grada Beograda“, knj. II, 1955, str. 181–204; R. Ljušić, *Od Praviteljstvujušćeg sovjeta do Ministarskog save-ta, Vlade Srbije*, str. 34–35.

²⁵ E. A. Pejton, *Srbija, najmlađi član evropske porodice ili boravak u Beogradu i putovanja po planinama i šumama unutrašnjosti 1843. i 1844. godine*, Novi Sad, 1993, str. 44.

²⁶ *Živeti u Beogradu* (grupa priređivača), II (1842–1850), *Dokumenta Uprave grada Beograda*, str. 437–439.

²⁷ *Isto*, str. 444–446.

²⁸ R. Ljušić, *Istorija srpske državnosti*, II, str. 52.

²⁹ P. Milosavljević, *Politička istorija Beograda od 1804. do 1914. godine*, *Istorija Beograda*, Beograd, 1995, str. 184.

³⁰ I cela Srbija je u ustavobraniteljskom dobu zabeležila značajan porast broja stanovnika: dok je 1834. godine (dakle, u vreme kneza Miloša Obrenovića) imala 698.624 stanovnika, 1850. godine (sredinom vladavine

njegove fizionomije, pojava nove, građanske klase, duhovne i građanske aristokratije koja se preoblačila iz orijentalnog u evropsko odelo, širila evropske ideje u političkom i svakodnevnom životu i donosila u srpsku prestonicu nova zanimanja, ideje i običaje. Zanimljivo je da su već u leto 1844. godine stanovnici Beograda najstrože opomenuti zbog jedne nove pojave, a to je da su se na Savi, naročito „ispred Đumruka“, pojedinci počeli kupati „nagi goli“. Upraviteljstvo varoši Beograda bilo je primorano da ih otera gde nisu „svetu na vidiku“ a i tamo nipošto da se ne kupaju „nagi goli no u gaćama“. ³¹ Za Matiju Bana, pristiglog u Beograd 1844. godine, nova srpska prestonica se još uvek činila kao turska varoš, koja čak podseća i na sam Carigrad, naročito zbog kuća koje se „gube u moru zelenila“. On je u njemu tada nabrojao svega „osamnaest kuća solidno građenih po evropskom ugledu“, ali, primetio je, „to je grad koji se izgrađuje. Nameštaj je u kućama orijentalni koji počinje da se meša sa evropskim (...) Ženska nacionalna nošnja je bogata i otmena, običaji jednostavni ali svojstveni. I pored izvesnih sličnosti sa ostalim orijentom, sve ovde ima jedan svojstven izraz koji može vrlo mnogo da se dopadne (...) Od stranih jezika se govori nemački i grčki, francuski je vrlo redak a talijanski se i ne čuje. Od naučnih institucija postoje osnovne škole, gimnazija, licej i teološki seminar. Pored ovoga postoji i jedno literarno društvo. Izlaze i zvanične novine i jedan literarni časopis...“ ³²

kneza Aleksandra Karađorđevića) taj broj se popeo na 929.603 žitelja a na kraju vladavine kneza Aleksandra, tačnije 1859. godine, broj stanovnika cele zemlje bio je 1.078.281; u međuvremenu nisu vršeni popisi: R. Ljušić, *Srpska državnost 19. veka*, Beograd, 2008, str. 40.

³¹ *Živeti u Beogradu, Dokumenta uprave grada Beograda (1842–1850)*, II, str. 510.

³² *Pismo Matije Bana bratu Đuri iz Beograda u Dubrovnik 5. septembra 1844. godine*, preuzeto iz: R. Popović Petković, „*Beograd po opisu Matije Bana 1844. godine*“, „Godišnjak grada Beograda“, knj. XIII, 1966, str. 138.

Deceniju kasnije to je već bio Beograd u kome se bogata građanska klasa oblači isključivo evropski, za čijim trpezama se jedu paradajz („patlidžan“) iz uvoza, morska so i druga hrana iz uvoza, spava se u pravim krevetima uzdignutim od poda, a ne na slamaricama i podu, gosti dočekuju u salonima sa kaljavim pećima, u kome, zaslugom Anastasa Jovanovića, nastaju prve fotografije (dagerotipije i talbotipije) na kojima „prazne i mirne ulice grada iz pedesetih godina imaju neobičnu atmosferu“,³³ i u kome se otvaraju stalne fotografske radnje za portrete najviših činovnika. U takvom načinu života prednjačio je dvor.

U vreme kneza Aleksandra Karađorđevića (1842–1858), prvog srpskog vladara koji je sve vreme odsedeo u Beogradu kao novoj prestonici, najviše je učinjeno na izgradnji prvih državnih ustanova, među kojima je bio i dvor kao simbol državnosti.

Tako je kuća na Terazijama, u kojoj je živio i radio knez Mihailo kao šef srpske države, šesnaest godina pre njegovog povratka na presto već bila rezidencija srpskih vladara. Pre Karađorđevića ona je bila tek sagrađena privatna kuća državnog savetnika Stojana Simića, koji je palatu prodao državi 1843. za „obitak“ novoproglašenog kneza Aleksandra Karađorđevića, koji nije ni imao kuću u Beogradu. Karađorđević je palatu dodatno proširio a potom uredio po uzoru na strane dvorove. Nije stigao da dvor službeno pretvori u ustanovu jer to nije dozvoljavala stranka ustavobranitelja koja ga je dovela na vlast. Tada nije bilo dozvoljeno ni da se dvor, ni kneževo ime – a kamoli imena članova njegove porodice – unose u državni šematizam, osim prostog pominjanja postojanja „dvora

³³ M. Todić, *Istorija srpske fotografije*, Beograd, 1977, str. 38; videti opširnije: LJ. Nikić, *Autobiografija Anastasa Jovanovića*, „Godišnjak muzeja grada Beograda“, knj. III, Beograd, 1956; isti, *Anastas Jovanović – prvi srpski fotograf*, Beograd, 1977; M. Jovanović Stojimirović, *Silnete starog Beograda*, Beograd, 2008, str. 190–192.

knjažeskog na Terazijama“.³⁴ Tu kuću je Mihailo prvi put video 1859. godine kad se, zajedno sa ocem, vratio u Srbiju i odmah u nju uselio kao prestolonaslednik. U narednim mesecima u njoj je više živeo Miloš kao vladar, a Mihailo je nakratko za svoje lične potrebe dogradio deo Malog dvorca, pored samog dvora, a posle godinu i po dana, po očevoj smrti, vratio se u kuću kao vladar. To je sada bila kuća mnogo luksuznija od one u kojoj je živela porodica Karađorđević, iako se ni tada nije oskudevalo u raskoši. Dvojica Obrenovića, otac i sin, koji su imali luksuzne palate u Beču, Bukureštu, Hereštiju i Ivanki, potpuno su promenili njen enterijer, pregradama ili probijanjem nekih zidova za prostranije salone i unošenjem potpuno novog evropskog nameštaja. Zna se da je knez Miloš prve dve i po hiljade dukata troškova hteo da isplati iz državne kase, ali da je Mihailo to ispravio i platio sa svog računa. Kuća poznata i kao „konak“ zablistala je za kratko vreme potpuno novim sjajem.

Tada je jedna od važnijih odluka kneza Mihaila bila da dvor zavede i legalizuje u državnom šematizmu kao zvaničnu rezidenciju – ali i kao izraz svoje vladarske moći. Ozvaničio je i odštam-pao i druge službene knjige vezane za kuću („dvorski ceremonijal“, „dvorska pravila“, „dvorske službe“). Tako je do marta 1861. godine dvor pretvorio u državnu ustanovu – političku jedinicu – i naredio je da se u tu svrhu sve uredi onako kako su on i kneginja Julija smatrali da treba, ponešto što je postojalo u praksi i od vremena Karađorđevića, a štošta što su njih dvoje viđali na stranim dvorovima pa rešili da prenesu u svoju beogradsku kuću.³⁵

Prvi upravnik dvora postao je doktor Karlo Pacek,³⁶ porodični lekar i tajnik („konsiljere“), od jeseni do proleća 1860/1861,

³⁴ Videti opširnije: N. Jovanović, *Dvor kneza Aleksandra Karađorđevića (1842–1858)*, Beograd, 2010.

³⁵ Suzana Rajić, „*Dvorska služba*“, Enciklopedija srpskog naroda, Beograd, 2008, str. 272–273.

³⁶ Lekar Karlo Pacek (1807–1876) jedan od osnivača zdravstvene službe u Kneževini Srbiji i najpoverljiviji prijatelj kneževa Miloša i Mihaila.

a kad je njemu dato zaduženje da se, pored redovnih dužnosti na dvoru, stara i o kneževim imanjima u Vlaškoj (Rumuniji), za zvaničnog upravnika dvora („dvoroupravitelja“), po porodičnom dogovoru, imenovan je Anastas Jovanović,³⁷ poznati slikar i fotograf. Vladar je, kao i njegovi prethodnici, već imao ađutante koji su nosili vojne uniforme i činove i predstavljali službenike za administrativne poslove, a ujedno su bili i kneževu lično obezbeđenje. Sve dvorske službe već su postojale, kao i kompletan protokol, ali ništa od toga nije bilo zavedeno i postavljeno kao zvanična ustanova. Prethodno, ustavobraniteljsko vreme nije dozvoljavalo vladaru i njegovom domu istaknutije mesto u javnom prostoru uopšte.³⁸ U istoj

³⁷ Anastas Jovanović (1817–1899), slikar, prvi srpski fotograf, upravnik srpskog dvora (1861–1868); Lj. Nikić, *Autobiografija Anastasa Jovanovića*, Godišnjak Muzeja grada Beograda, knj. III, 1956, Beograd, 1956, str. 385–416; N. Jovanović, *Dvor kneza Aleksandra Karađorđevića*, str. 162, 164, 252–254.

³⁸ Kasnije će, od proglašenja Kraljevine Srbije (1882), dvorske službe postati brojnije, pored ađutanata uvešće se i ordonans-oficiri, kraljeva garda na čelu sa komandantom, kraljev sekretar, dvorski sveštenik, dvorski lekar, guverner (vaspitač) prestolonaslednika, dvorska gospođa (dvorska dama), kapelnik muzike, vrtlari i druge službenici. Na čelu svih službi nalaziće se maršal dvora. Za finansijske poslove biće zaduženi administratori kraljeve civil-liste i kruninih dobara, komornik, blagajnici i računovođe, itd. Dvorska služba inače se ukratko definiše kao pravo i obaveza služenja vladaru. Vršiti se u okviru dvorskog kompleksa, a odnosi se na vladarevu ličnost i njome se potvrđuje „vernost“. Dvor kao ustanovu čini skup slugu i saradnika (službenika) koji okružuju vladara i pomažu mu u obavljanju kneževske ili kraljevske funkcije. Takođe, dvor čini i sama zgrada (kuća) ili skup zgrada (građevina) u kojima stanuje vladar (s porodicom ili bez nje), ali i personal koji vladara opslužuje, visoki službenici na koje se vladar oslanja. Dvorski dostojanstvenici nosili su različite titule i vojne činove. Najposle, dvor se može jednostavno definisati i kao raskošna kuća vladara i njegove porodice, a čini ga dvorski personal, osoblje koje okružuje i služi vladara prema dvorskim pravilima „koja postoje i u pisanom obliku“. Dvor je, inače, od sredine XIX veka postao značajna institucija srpskih vladarskih

dvorskoj zgradi, popularno nazivanoj „konak“, živeće kasnije svi srpski vladari do 1904. godine,³⁹ a u međuvremenu će biti izgrađene i druge dvorske zgrade, koje će biti korišćene samo za svečane prilike.⁴⁰

Zanimljivo je da samo devet godina posle restauracije Obrenovića (1868), ni Miloš ni Mihailo nisu više bili živi. Neposredno po Topčiderskoj katastrofi (1868),⁴¹ na presto je doveden maloletni unuk Jevrema Obrenovića Milan Četvrti, bez prestolonasledstva, koji se dugo okretao „po velikom i praznom dvoru“, sa saznanjem da mu je prethodnik ubijen, hodao po salonima i „dvoru bez ženske topline, ledenom i ceremonijalnom“, a onda pobeo u najbliži komšiluk, kod svoje babe Tomanije Obrenović.⁴² Četrnaestogodišnji dečak, silom odvojen od majke, bez oca od sedme godine, tada je prvi put i doveden u Srbiju. Nije znao dobro ni jezik, a odrastao je i školovao se u Bukureštu i nešto kratko u Parizu. Svog strica samo je jednom video, iako mu je on, posle očeve smrti 1861, bio zvanični staratelj i zaštitnik. Nije mu namenio presto, zbog loših roditelja, koji nisu bili „kadri“ da vladaju ni sobom, ali sticajem okolnosti Milan je ostao jedina muška glava među Obrenovićima kad je Mihailo ubijen.

porodica, srpske države uopšte i imao je veliku ulogu u osnaživanju ideje državnosti, kulture, nacionalnog identiteta i širenju i utvrđivanju svih drugih državnih institucija, kao obrazac i uzor; N. Jovanović, „Dvor i činovništvo“, *Dvor kneza Aleksandra Karađorđevića (1842–1858)*, str. 186–204.

³⁹ Isto.

⁴⁰ Zgrada prvog starog dvora na Terazijama nalazila se između zgrada današnje Skupštine grada Beograda (Starog dvora) i predsedništva Srbije (Novog dvora) i bila je licem okrenuta prema glavnoj ulici, današnjoj Ulici Kralja Milana.

⁴¹ Ubistvo kneza Mihaila, 10. juna 1868. godine; S Jovanović, *Druga vlada Miloša i Mihaila*, Beograd, 1933, str. 431–460.

⁴² V. Čorović, *Istorija Srba*, Beograd, 2004, str. 634; videti: *Memoari kralja Milana*, Beograd, 2019; N. Jovanović, *Portret jednog kralja*, Milan Obrenović IV, Beograd, 2019.

Za razliku od Milana Obrenovića, koji se dvora uplašio, pet godina ranije (1863) palata na Terazijama ostavila je potpuno drugačiji utisak na crnogorsku kneginju Darinku,⁴³ udovicu kneza Danila, pristiglu s Cetinja, koja se okretala po salonima i uzvikivala: „Ovo nije kneževina, ovo je carevina!“⁴⁴ Zanimljiv je podatak da je tom prilikom, zbog odsustva kneginje Julije, beogradski paša poslao svoje tri žene da prave društvo kneginji Darinki, ali one nisu znale srpski jezik, pa su samo sedele, ćutale i pušile, a jedna od njih je neprestano od Darinke tražila upaljač („bošč“). Darinka je bila nema i zgranuta jer je prvi put videla žene s cigaretama. O njihovim utiscima o izgledu dvora, razumljivo, nema sačuvanih podataka.

Dvorom kneza Mihaila Obrenovića (1860–1868) i uopšte dvorovima naših vladara u XIX i XX veku, kao temom kojom se naša istoriografija odskora zasebno bavi, trudimo se da zaokružimo hronološku celinu od pola veka (1816–1868), koju smo ranije obradili u *Dvoru kneza Aleksandra Karađorđevića (1842–1858)*⁴⁵ i *Dvoru gospodara Jevrema Obrenovića (1816–1842)*.⁴⁶

Svi datumi u ovoj knjizi dati su po novom kalendaru, ukoliko ne postoji poseban razlog da se za neki događaj navede i datum po starom (julijanskom) kalendaru.

⁴³ Darinka Petrović Njegoš (1838–1892), rođena Kvekić, crnogorska kneginja od 1855. do 1860. godine; N. Jovanović, *Petrović Njegoš, dinastija*, Dvostrani leksikon Prvog svjetskog rata, Zagreb, 2016, str. 255.

⁴⁴ Citirano prema: R. Ljušić, *Ljubavi srpskih vladara i političara*, Beograd, 2000, str. 209.

⁴⁵ N. Jovanović, *Dvor kneza Aleksandra Karađorđevića (1842–1858)*, Laguna, Beograd, 2010, 2011.

⁴⁶ N. Jovanović, *Dvor gospodara Jevrema Obrenovića (1816–1842)*, Laguna, Beograd, 2020.